

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

MIT ADHATUNK EURÓPÁNAK? (4)
A SZÖVEG: KÖZLÉS ÉS ARTEFACTUM
EMLÉKSOROK EGY NAGY
ZENÉSZÜNKRŐL
EGY KARÁCSONYI SEQUENTIA

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 67. Szent Miklós? Mikulás?
 - 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban
-

34. szám

2005. december

Gondolkodó Füzetek

Készírat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vespérás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztjét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnap vespérás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszébb) karácsonyi énekünk. 28. Mít tegyünk azzal, ami „elavult”?

(A jegyzék folytatása a bátlapon)

Mit adhatunk Európának?

4.

A magyar várost.

Olyasfélét, amiket itt leírandó vagyok, valószínűleg sok más ország polgára is elmondhat saját városairól. Mégis, azt hiszem, van Budapestnek és a többi magyar városnak valami sajátos atmoszférája, amit akkor veszünk észre, ha néha kívülről nézzük. Sok más országgal összehasonlítva: igazán nagy értékű műemlékekben szegény ország vagyunk. Erre is azt mondanám, mint a tájra: városaink sem elsősorban mint turista-látványosság vonzóak, hanem bennük *lenni*, napjainkat tölteni, ügyeket intézni, vagy cél nélkül csámborogni, rá visszaemlékezni a jó – mert még mindig meglehetősen emberszabásúak.

Középkori műemlékünk kevés és töredékes. Nincsenek pompás reneszánsz épületeink. Másrészt városaink többségét még nem árasztották el a pazar modern sokemeletesek. Városaink képét igazán a 19. század formálta meg, s van bennük valami barátságosan kisszerű. A mértéktartó 19. századi házak sokasága között emelkedik ki egy-egy szelvény eleganciájú barokk vagy klasszicista vagy esetleg azok léptékét meg nem haladó romantikus középület. Ehhez járul még egy-két kellemes fasor, no nem olyan elegánsak, mint a párizsiak, egy-egy nagyjából természetesnek hagyott tó- vagy folyópart, s szinte mindenütt a 19. századi paraszt-polgári külváros, többnyire nagy kapubehajtókkal, hozzájuk tartozó telkekkel (nem egyszer: állatokkal), s mi tagadás? nem egyszer átnedvesedett falakkal.

Nincs okunk nosztalgiára. Van a magyar városon sok minden javítandó. Mégis, valamiképpen azt a múltat zárják magukba, azt a közösségi létet, amit jó lenne megtartani. Beszélhetünk demokratikus társadalomról, de a világváros szédülete nem-igen alkalmas rá, hogy a közösségi létnek ahhoz az alsófokához környezetet adjon, ami nélkül a „kis-demokrácia” nem valósulhat meg.

Persze, amit most magyar városnak dadogva leírtam, arra tudunk példát Magyarországon kívül is. Mondjuk ki nyíltan: a monarchia „birodalmi” familiaritása él ezekben a városokban.

Nálunk sokszor szebbek a városképek, mint annak *egyes* elemei. Nagyon jól ható, beszédes városelrendezésekre emlékezem vissza. Közülük való Gyula is, ahol gyermekéveimet töltöttem. Az agrár-életmódból alig kiemelkedő városlakók tették a többséget, érezhető volt benne a főúri jelenlétnek és a 18. századi Habsburg-restaurációnak nyoma és a megyei tisztviselő-társadalom kisszerű eleganciája. Csabáról jövet egy domborúra formált ház-sarok zárta a piac mellett befutó országutat, szemléletesen feltéve a kérdést: be akarsz-e jönni mihozzánk, vagy tovább még-e Várad, Arad felé? Ha jobbra kanyarodsz, kis polgárházacskákat, és a parkba telepített pavilonkórház közt haladva elhagyhattad a várost. De ha balra, akkor feljutottál a Körös-csatorna fölött átvezető, akkor szélesnek tűnő hídra, a város 8-10 „jómódú” boltja között vagy a plébániatemplom, iskola, kántorház, városháza, vármegye háza viszonylag „nagystílusú” épületegyütteséhez értél, vagy a pár lépés hosszúságú helyi üzletutcán át a vasúthoz vezető, gyönyörű gesztenyesorral szegélyezett nagyúthoz, honnan a ferde Árpád-utcán át visszajöhettél a főterek másik oldalára. A főúton túl meg következtek a bolgárkertek, parasztházak, a jégpálya, a Németváros, másik oldalon meg a Nagyrománváros kisbírót hívogató tágas utcácskái. A régi nagy árvi-zekre emlékeztetve, amikor egész Békés megye szinte egy tenger volt, a várost körülvette a nagy körgát, mellette tavakkal, malmokkal, csermelyekkel, nádasokkal. Nem tudtam, hol éltem, csak felnőttkorban visszalátogatva, mással összehasonlítva láttam, mennyire igazi magyar város volt, de egészen egyéni „kiadásban”. Vajon milyen lehet ma?

Bizonyára növekedniük kell e városoknak, modernizálódniuk is, okkal-móddal magasodniuk is. Megjelenik bennük a sokféle új anyag, a városképzésre kevésbé alkalmas üveg, az a bizonyos csillogás-villogás, amellyel vetekedni szeretnénk más „világvárosokkal”. Ne legyünk ellenségesek ezzel az igénnyel szemben. Na meg igeneljük is a jó közlekedést, a kényelmes bevásárlás lehetőségeit, a rendbe tett utakat, tereket, házakat.

a közlést segíti, valamilyen értelemben nyelv (hangszín, testbeszéd, stb.). Ez természetesen igaz, s szükséges is a nyelvet úgy, mint a közlés eszközét megtanulnunk, tegyük hozzá, nem az akárhogyan-közlés, hanem lehetőleg a pontos, szabatos közlés eszközét.

Azonban az ókori iskolán alapuló sok évszázados nyelvtanítás nem elégedett meg ezzel a szinttel. Amikor a grammatika, dialektika és retorika tantárgy-hármasában a biblia vagy a klasszikus szerzők mondataival szemléltette mondanivalóját, vagy amikor a hagyományos idegen nyelv tanításban a turista- vagy konferencia-szintű önközlésen kívül az adott nyelv klasszikusaihoz is el akart jutni, akkor egy másik nyelvi ideál létezését is tudatosította. A nyelv és a nyelven létrehozott szöveg: kicsiszolt, hozzáértéssel kialakított alkotás. Aki egy ilyen szöveg létrehozásán dolgozik, az kultiválja is a nyelvet, újjá is teremti. Mindenképpen túl megy a pusztá kommunikációs célon. Aki pedig a tanulás során az ilyen szöveget meg akarja érteni, és azon át pallérozódni akar, az nem pusztán kommunikációs gyakorlatot végez, hanem az emberiség talán legnagyobb természetes kincsét érinti meg, a műgonddal (arte) létrehozott alkotást (factum), s azon keresztül a nyelvet mint önértéket.

Csak látszatra idegen korunktól ez az eszme. Ahányszor Esterházy Péter műveiről nyilatkozik, mindig a szöveg megalkotásáról, s ezen a nyelv megiszteléséről, szinte egy nyelv-liturgiáról beszél.

Megvannak ennek következményei a nyelv (saját nyelvünk és idegen nyelvek) tanulására nézve is. Egy dolog az, hogy a nyelv „szituációs” használatát elsajátítsuk; ebben mindig marad egy jókora spontaneitás. Más dolog viszont megtanulni szövegeinkkel bíbelődni, azokat fűrnifaragni, vagy mások jó szövegeit türelmes analízissel megérteni.

A jó szöveg a maga nyelvi alkatában is őrzi és adja az igazságot. „A stílus az ember” – szokták mondani, vagyis a stílus nem pusztán stíluskérdés. És ne feledjük, a szöveg, a nyelv itt a beszélővel szembeni morális elvárassá is válik. Mint Mezey László megfogalmazta (Deákság és Európa): „A szólás tudománya, jól ismert és gyakorolt mestersége nélkül a valóság igazán meg nem ismerhető és el nem mondható. A ’logikon meros’ nélkül az emberi ismeret és tudás egésze zavart és értelmetlen.”

Emléksorok egy nagy zenészünkről

A jövő év elején a Budapest Music Center hanglemezen megjelenteti Simon Albert legendás, több mint huszonöt évvel ezelőtti hangversenyéről készült felvételt Schubert VII. szimfóniájával. Arra kérték, hogy a lemezhez méltató sorokat írjak. Úgy gondolom, méltó, hogy ez a szöveg a hanglemezen túl is hirdesse ennek a nagy, és magyar sors szerint mellőzött karmesternek emlékét.

Az itt prezentált archív felvétel 1979. március 4.-én készült a budapesti Zeneakadémia hangversenytermében. Hangversenyfelvétel (annak több-kevesebb technikai esetlegességével), melyen a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem hallgatóinak zenekara játszik Simon Albert vezényletével.

Simon Albert az 1950-es években tündökletes hangverseny- és opera-dirigensként lépett a magyar közönség elé. Fiatalon is több volt, mint ígélet: olyan tehetség és olyan színvonal-igény jelent meg vele a magyar zenekari életben, melynek biztos lehetett nagy jövőt jósolni. Azután a sikerek kellős közepette egyetlen elhatározással visszavonult a nyilvános hangversenyélettől. Úgy érezte, a nagyzenekarok „kész”, érett, vagy néha rutinba-fáradt zenészeivel nehezebben tudja megvalósítani ideáljait; inkább fiatalokból akart zenekart kinevelni. Nehéz körülmények között, mondhatni félreeső műhelyben dolgozott velük; a ma működő zenekari muzsikások egy teljes generációja mondható szinte kivétel nélkül az ő növendékének. Néha szinte elviselhetetlenül kemény próbáiról (mely a magával szemben való igényesség kivetítése volt), ugyanakkor mindent igazoló fényes koncertjeiről és emberséges kedélyéről ma is legenda-számba menő lelkes emlékeket és tanulságos anekdotákat őriznek, akik mellette dolgozhattak. Sokat tett abban az évtizedben azért is, hogy az addig alig játszott kortárs zene méltó módon megszólaljon a magyar koncertdobogókon.

Amikor szakmai jó barátja, a kor legelismertebb magyar hegedűse, Kovács Dénes a Zeneművészeti Egyetem (Zeneakadémia) rektora lett, Simon Albertre bízta a zenekari utánpótlás képzését (1969). A fáradhatatlan aprómunka évei következtek, sok-sok egyéni és csoportos foglalkozással, kevésbé látványos eredményekkel, a fegyelmi problémáktól és nem egyszer ellenséges légkörtől akadályoztatva, de időről időre olyan

hangversenyekkel, melyeken egy máshol nem hallható minőség megszólalásán csodálkozhattak a hallgatók. Néhány koncertturnén a külföldi közönség is megismerhette művészetét; 1978-ban a Karaján zene-kari versenyen kamarazenekarával ezüstérmet nyert. Három évig vendégprofesszor a párizsi Conservatoire-ban. Bár szokványos karmesteri karrierjét feláldozta egy új zenekari művészképzés érdekében, minden hangversenye felejthetetlen emlék (sajnos csak kevésről készült felvétel), s igazolta, hogy ha akarja, nemzetközi viszonylatban is a legnagyobbak között lett volna helye.

Simon Albertet sokan „perfekcionista” tartották, akinek semmi sem elég jó. Ez tévedés. Hajlandó volt elnézni a gyarlóságokat, ha egy zenélés alapvetően jó úton haladt. Szívesen, sőt sokszor szívesebben dolgozott átlagos tehetségű hangszeresekkel, mint a sztárnak kikiáltottakkal, mert az előbbieket gyakran több tanulékonytságot mutattak, mint az önmagukkal eltelt szólisták. A zenekari játékban a zenei tudás csúcsát látta. Egyszer valakire azt mondta: „zenekari muzsikusként nem vált be, szólistának talán még jó lesz.”

Bár a tehetséget nagyra becsülte, ideálja nem a féktelen tehetség volt, hanem a józan, szolid, világos, artikulált, érzékeny szólamjáték és összjáték. Amikor látszólag kegyetlen volt egy-egy hangszeressel szemben, valójában azt kereste minden áron, hogyan tudná az illetőt kimozdítani részvétlen vagy öntelt magatartásából, s belehelyezni abba a szerény és alázatos, minden erejét a zenének ajándékozni hajlandó lelkiállapotba, mely nélkül lehetetlen a zene útjait aktívan követni és annak szépségét kidolgozott technikai eszköztárral közvetíteni.

Annak a nagy középeurópai hagyománynak volt kivételesen tehetséges és magas fokon kiművelt örököse és képviselője, melyet a legnagyobbaktól tanult meg. Olyan tanároktól, mint Weiner Leó, Constantin Silvestri, George Georgescu, olyan karmesterek próbáit figyelve közvetlen közről, mint Erich Kleiber, Otto Klemperer (kinek meghívására később hónapokat töltött mellette Londonban), kiváló hangszerjátékosok, kamaraegyüttesek munkáját tanulmányozva (még pedig úgy, ahogy azt másoktól is megkövetelte: nem „általában”, hanem tüzetesen, a legkisebb részletekig menően). Már kialakult, s nem elméletben, hanem hallásban birtokolt formai-hangzási eszmény birtokában kereste

a drezdai Staatskapelle munkáját figyelve heteken át a nagy német zenekari hagyomány titkát, vagy elemezte kritikus füllel hangfelvételek százait. Nagy precizitással meg is tudta fogalmazni azt, amit mindebben meghallott. De a megfogalmazás mégsem számított sokat a szemében, csakis az eleven észlelés, a zenében való gyors reagálás. Mind ezt a tapasztalatot élő hang-lenyomatokban őrizte fülében és integrálta saját művészi képzeletében.

Végtelenül tisztelte a kottát, de azt is tudta, hogy az csak jelbeszéd. Gyakran szólt a „notáció és akció” viszonyáról, arról, hogy a zeneszerző csak tökéletlen képet adhat a kottában arról, ami benne él, de az mégis biztosan kiolvasható a kottából. Idézte a mozarti mondást: „A zenész játssza azt, ami a kottában van, de úgy, mintha ő maga írta volna.” Különösen erős igénye és érzéke volt a hangzáskép tisztasága, áttetszősége, a zenei idő formaadó szerepe, a tagoló súlyok természetes elhelyezése, az élő hangszerhang, az arányosság, a zenekari transzparencia iránt. „Akkurátus” – mondta dicsérően a kedvére való zenész munkájára, s maga is így dolgozott.

A zene belső igazságában gyökerezik az, hogy a pontosság, világosság, artikuláltság igénye nem pedánsná teszi a zenei előadást, hanem éppen elevenebbé. A maga teljes világosságában megjelenő zenei anyag az, amely megihleti a fantáziát, magával ragadja a temperamentumot. Mert Simon Albert zenélése minden volt, csak nem „száraz”. Sőt a naiv kívülről inkább azt hihette, hogy tehetsége elsősorban a drámai indulatban, felfokozott érzésben manifesztálódik nála. Pedig ez az indulat, ez az érzés sohasem volt önkényes, sohasem volt keresett. És nem volt közvetlen, hanem a zenei valóság feltárulásának eredménye. Csupán a zenei anyag hűséges, alázatos előállítását tartotta saját feladatának. De maga a zene olyan, hogy ha ez megvalósul, akkor elementáris erővel hat a hallgatóra. Szeretett a zenéről beszélni is (megtehetette az, aki a nap 12-14 órájában zenélt), s esztétikája is erről a kettősségről szólt: hogy semmi az érzés – és minden az érzés. A zenét szeretni annyi, mint a hangokat szeretni, a hangokat gondozni annyi, mint a zene szeretetét tettere váltani.

Simon Albert valóban (mint rövid életrajzának írója megfogalmazza): „a 20. század második felének egyedülállóan nagy hatású muzsiku-

sa, aki a zene, a közös muzsikálás lényegét tanította növendékeinek”, s tegyük hozzá: annak eredményeit ajándékozta közönségének.

S végül egy késői emlékkép Schubert és Simon viszonyáról. Bizalmasan mesélte el, hogy nyolc éves korában – még a későbbi szörnyű események előtt – a rádióban egy olyan zenét hallott, mely szinte valószínűtlen szépségével teljesen megragadta őt. Amikor anyja belépett a szobába, azt látta, hogy a kisfiú az oly nagyon megszeretett zenét a rádiót átölelve hallgatja. A zene Schubert volt, a késői, bizonytalan emlékezet szerint éppen a VII. szimfónia.

Egy karácsonyi sequentia

Lac- ta- bun- dus ex- sul- tet fi- de- lis cho- rus, al- le- lu- ja.
Nagy vi- gad- va ör- vend most a hí- vők ka- ra, al- le- lu- ja.

Re- gem re- gum in- ta- ctac pro- fu- dit tho- rus: Res mi- ran- da.
A nagy Ki- rályt meg- szül- te a szű- zi a- nya, ó mily cso- da!

An- ge- lus con- si- li i Na- tus est de Vir- gi- ne: Sol
A Tá- nács- nak Hír- nő- ke Szűz- től kö- zénk szű- le- te: Csil-

de stel- la. Sol oc- ca- sum ne- sci- ens, stel- la sem- per
lag Nap- ja. Nap, de al- konyt nem tu- dó, csil- lag, min- dig

ru-ti-lans, sem-per cla-ra. Sic-ut si-dus ra-di-um, pro-
ra-gyo-gó, min-dig tisz-ta. Mi-ként csil-lag su-ga-rát, hoz-

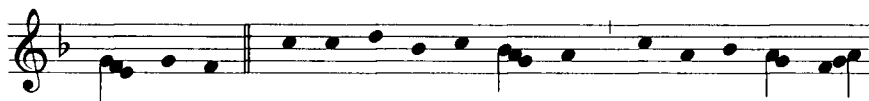
fert Vir-go Fi-li-um, pa-ri for-ma. Ne-que si-dus
za a Sűz mag-za-tát, tit-kos for-ma. Sem a su-gár

ra-di-o, ne-que Vir-go Fi-li-o fit cor-ru-pta. Ce-
csil-la-gát, sem a Fi-ű szűz a-nyát meg nem ront-ja. Li-

drus al-ta Li-ba-ni, con-for-ma-tur hy-so-po, val-
ba-non-nak cé-dru-sa, lesz völ-gyünk-nek vi-rá-ga, gyen-

le no-stra. Ver-bum ens Al-tis-si-mi cor-po-ra-ri pas-
ge sar-ja. Ma-gas-sá-gos szent I-ge gyön-ge tes-tünk fel-

sum est, car-ne sum-pta. I-sa-i-as ce-ci-nit, Sy-na-
ve-vé, a-láz-kod-va. I-za-i-ás hir-de-té, zsi-na-

go-ga me-mi-nit, nun-quam ta-men de-si-nit es-se cac-
gó-ga ő-ri-zé, s í-me, még-is el-ve-té vak-sá-gá-

ca. Si non su-is na-ti-bus, cre-dat vel gen-ti-li-bus
ba'. Ha nem hi-szel fi-ad-nak, hidd leg-a-lább po-gány-nak,

Sy-bil-li-nis ver-si-bus haec prae-di-cta. In-fe-lix, pro-
ősz Szi-bil-la sza-vá-nak: Őt jó-sol-tal Ó Tör-vény szó-

pe-ra, cre-de vel ve-te-ra, cur da-mna-be-ris, gens mi-se-
za-ta be-telt már jós-la-ta, el-ne í-tél-jen an-nak sza-

ra. Quem do-cet lit-te-ra, Na-tum con-si-de-ra: I-psum ge-
va. Hát si-ess, menj o-da, ó nézd a já-szoly-ba: őt szül-te

nu-it Pu-er-pe-ra. Má-ri-a.
né-künk a Szűz-a-nya. Má-ri-a.

Jegyzetek a liturgiáról

67. Szent Miklós? Mikulás?

A nagyáruház oldalán kötéltre függesztett mikulások másznak fölfelé. Egy filmfelvételen vagy húsz mikulásnyi csapat áll bevetésre készen, hogy megszállja utcáinkat. Minden iskola, üzem, óvoda saját mikulás-ünnepséget szervez. (Ezekre általában nem engedtem el gyermekeimet, mondván: „egy az Isten, egy a mikulás”.) Vagyis a mikulás a mai társadalomban egy vicces mesefigura, mely profitot hoz az üzleti szférának.

Emögött a mikulás-mánia mögött ott áll a középkor Szent Miklós-legendája. Az első ezredforduló óta nyugaton is népszerűvé vált a szent alakja, különösképpen a diákok és kereskedők pátrónusa. Tiszteletére nem csak saját zsoltosma készült, hanem alakja köré gazdag legendárium fűződött, a szegény ember megajándékozott három lányáról, a meglopott zsidó megtérítéséről, a Getró fiának megmentéséről, a halálraítélt megszabadításáról, a tengeri viharba került kereskedők megsegítéséről. Ezeket a jeleneteket kedves képekben adják elénk a középkori szárnyasoltárok, freskók, képes legendáriumok ábrázolásai.

A legendák Szent Miklósa mögött azonban ott áll a valóság Szent Miklósa, Myra valóban élő, s a valóságban a legendát is felülmúló alakja. Myra püspöke volt a 4. század elején. Különösen három erényben tündökölt:

Az igaz hit, az ortodoxia hivatás-szerű megőrzése. Ahogy börtönt is vállalva kitart az igaz hit mellett a Diocletianus-féle üldözések idején, úgy annak védelmezői közé tartozik az arianizmussal szemben. Neve szerepel a niceai zsinat atyái között, annak egyik legnagyobb tudású és hatású, legodaadóbb munkatársa.

Egyéni és papi életében az önfegyelem, aszkézis, buzgó imádságos élet embere, valóban „virtutum artifex”, az erények mestere. A kedves legenda szerint már csecsemőkorában megtartja a böjtöt: szerdán és pénteken csak egyszer szopik. De ez a történet csak visszavetíti a felnőtt ember önmagához való szigorúságát a kisdédkorba, hiszen életrajza a püspöki karakterből a tisztaságot (castitatem), a komolyságot (gravitatem) az állandó imádságban való kitartást (orationis assiduitatem), a virrasztást és önmegtartóztatást emeli ki. Már fiatalon a

szent szegénységet választotta: „Adolescens parentibus orbatus facultates suas pauperibus distribuit. – Felnövekedvén szüleit elvesztette, s ekkor vagyonát a szegényeknek szétosztotta.”

Ámde az életraiz ezzel folytatja: „liberalitatem et hospitalitatem, in adhortando mansuetudinem, in repehendo severitatem perpetuo adhibuit”, vagyis az adakozó hajlamot, a vendégszeretetet, az intésben való szelídséget a feddésben való szigorúsággal együtt mutatta fel. Az özvegyek, árvák, szegények gyámolítása, a lelkipásztori munkát jellemző szelídség nem ellentétes, hanem szükségszerű kiegészítője a gravitasnak, az önfegyelemből származó komolyságnak, mondhatni „súlyosságnak”, s annak, hogy a fontos dolgokban nem ismer alkudozást.

Igazi papi eszménykép lehet ma is: a hittanítás, az ortodoxia magas fokú tudása és gyakorlati művelése, – az önfegyelem, a szent szegénység és az imádságos élet mintaképe, – a meggyerő emberszeretetet harmóniáját teremtette meg. A három (ortodoxia, önfegyelem, emberszeretet) külön-külön kudarcra van ítélve, együtt azonban nagyobb csodára képes, mint a püspöknek tulajdonított sok-sok igaz vagy legendás csodatétel. (Maritain mondása jut eszembe: „legyen a pap fejében kemény, szívében lágy – ezzel szemben ma a többség fejében lágy, szívében kemény”.)

A „mikulás” népszerűségét arra kellene felhasználnia a hittannak, hogy Miklós igazi, követendő erényeit „propagálja” az ifjúság körében.

A keleti egyház legnagyobb szentjei között tiszteli, s így dicsőíti Myra püspökét: „A hit szabályának és a szelídség mintaképének, a mértékletesség tanítójának mutatott fel téged a te nyájad előtt a dolgok igazsága. Azért alázatodban elérted a magasságot, szegénységedben a gazdagságot. Miklós főpap atyánk, esedezz Krisztus Istenhez, hogy üdvöztse a mi lelkünket!”

Jegyzetek a liturgiáról

68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban

Szent Pál híres felsorolásában: „zsoltárokat, himnuszokat, lelki énekeket” a „zsoltárok” bizonyára nem csak az ószövetségi psalteriumra utal, hanem olyasféle új, zsoltár-szerű énekekre is, melyekkel az Újszövetségi szentírásban is találkozunk, vagy amelyre később a *Te Deum* a legjobb példa. De ezek mellett bizonynyal felcsendültek a keresztyének ajkán Dávid zsoltárainak legjelentősebb, legkrisztusibb tételei.

A zsoltár azonban valamivel később, a 3-4. században vált igazán a liturgia minden részét átható legalapvetőbb énekké, olyan énekké, melynek dicséretében versengenek az egyházi írók, s melynek népszerűségéről áradozva beszélnek már a korabeli történészek. E zsoltármozgalomnak, ahogy egy mai zenetörténész összegezte az eseményeket, két előfeltétele volt. Egyik a hittanítók, katekéták munkája, mely Krisztus útmutatása nyomán feltárta a zsoltárok újszövetségi értelmét, és megalapozta az egyes zsoltárversek és az üdv-események, illetve a keresztyén ünnepek közti asszociációs rendszert. A másik feltétel a korai szerzetesség kibontakozása, s ezzel olyan nagy hatású közösségek létrejötte, kik a zsoltárkönyvet teljes egészében, szinte főfoglalkozás-szerűen imádkozták és elmélkedték.

Nem véletlen, hogy ebben az időszakban bontakoznak ki a zsoltáréneklésnek azon műfajai, melyek azután a liturgia keretében megszilárdulva mindmáig meghatározzák zsoltáréneklésünk módját és zenei kereteit.

A zsoltárokat a korai keresztyének prófétai szövegeknek tartották, melyek a messiási időről beszélnek. Így nem csoda, ha eleinte a próféták módjára olvasták a zsoltárt is: a felolvasó éppúgy előadta őket, mint bármely más prófétai könyvet. (Egyébként e felfogásnak megvannak a zsidó előzményei is.) Azonban a zsoltárkönyv lírai természete, gazdag érzelmi világa, és ének volta arra ihlette a zsoltár olvasóját, hogy kidolgozottabb, díszítettebb, mondhatni művészibb formát adjon előadásának. A szólista által díszes dallamon (és nyilván művészi intenzitással) előadott zsoltárnak emlékét őrizi az ambrozián *cantus*, a gregorián *tractus*. Minden megszakítás nélkül szólaltatja meg a zsoltárt vagy an-

nak egy hosszabb szakaszát; gazdag díszítményei mögött nem nehéz az elemzőnek felfedeznie a recitatív vázat, az igen változatos dallamvezetés mögött pedig az állandó dallammodellt, a típust. Az a műfaj, mely eredetileg a zsoltárének legfőbb műfaja volt, a történelmi körülmények változása miatt visszaszorult, s a dallam díszítettsége ellenére, a refrén hiánya miatt túl kopárnak érezték. Mint annyi más régiség, ez is a nagyobbídi idő sajátossága lett.

Ahogy a katekéták magyarázatukat a zsoltár egy-egy kiemelkedően fontos kulcsversére építették, mintegy ennek a versnek fényében értelmezték a teljes szöveget, úgy az énekgyakorlatban is hamar elterjedt az a szokás, hogy egyetlen verset kiemeljenek, s azt ismételve az egész zsoltárt annak fénycsóvjába helyezték. Ez a megoldás egyben lehetővé tette, hogy az egész közösség, akkor is, ha nem tudta az egész zsoltárt, nem tudott olvasni vagy nem volt zsoltárkönyve, részt vehetett a zsoltár éneklésében. Mégpedig nem néhány kiválasztott „kedvenc” zsoltáréba, mint talán már ősidők óta, hanem bármelyik zsoltár imádkozásában. Az így kialakult **responzoriális zsoltáréneklés** az ősegyház legkedveltebb énekmodjává lett. Nem egy bizonyos liturgikus alkalomhoz kapcsolódott, hanem egy előadásmód volt, melyet bárhol alkalmazni lehetett. Szent Ágostontól tudjuk, hogy például a templomi hitmagyarázatok rendszeresen azzal kezdődtek, hogy a cantor a püspök által kijelölt zsoltárt énekelte, a gyülekezet pedig a püspök által kijelölt vers ismételtetésével válaszolt. A misében szokásos zsoltárolvasás is átalakult responzoriális zsoltárénekké. A zsolozsmában sok helyütt még akkor is responzoriális zsoltározással fejezték be a hórá porcióját, amikor már mindannyian képesek voltak a teljes zsoltár éneklésében részt venni. De még a magánéletben is begyakorolt kifejezési forma volt ez. Amikor meghal Szent Ágoston anyja, Monika, Ágoston barátja önkéntelenül a zsoltárkönyv után nyúl, a 88. zsoltárt intonálja, a többiek pedig annak első versét éneklük neki refrénként. A responzoriális éneklés később háttérbe szorult, s csak két helyen maradt meg: az éjszakai virrasztó zsolozsmát kezdő invitoriumban és lerövidült formában az ún. responzóriumban. Díszesebb, de szintén lerövidült formája a zsolozsma nagy responzóriuma és talán a mise graduáléja. A II. vatiká-

ni zsinat után újból bevezették a misében mint psalmus responsorius-t, vagyis válaszos zsoltárt.

Azon közösségben (akár laikus, akár laikus-szerzetesi volt az) mely a keresztény életbe betanulva képessé vált teljes zsoltárokat is fejben tartani, az **antifonális zsoltározás** vált uralkodóvá. Együtt éneklik, két kar között váltakozva a teljes zsoltárt, s a refrén már csak annak végén hangzik el. Bizonyára ez a változás is hozzájárult a refrének meghosszabbodásához. Míg a responzoriális zsoltározásban a refrén nem több, mint 6-8 szó, vagyis egyetlen zenei frázis, az antifonák szabályos kis dalokká kerekednek ki, a zsoltárok helyett más bibliai könyvekből is merítenek, sőt néha nem-bibliai szövegeket fűznek hozzá a zsoltárhoz.

Ha a szöveg terjedelme növekedik, a zenei formának is alkalmazkodnia kell hozzá. De ez már csak lazán kapcsolódik magához a zsoltárhoz, mely marad a két kórus váltakozó recitálása. Ebből formálódik ki később a **polifon gyakorlatban** a faux-bourdon-nak nevezett recitálás, majd a 16-17. században a harmonizált zsoltár, a polifóniával keveredő recitálás, az anglikánoknál pedig az a különös műfaj, amit „English Psalter”-nek neveznek. Az előbb mondottak ismeretében nem csoda, hogy sem az egyvégtében énekelt zsoltár, sem a responzoriális zsoltározás nem vonzotta a katolikus zeneszerzőket. Számukra a zsoltározás természetes módja már az antifonális psalmodia volt, melynek váltakozó előadását sokáig még a polifon letétekben is megtartották (például az angol négyszólamú zsoltár felosztása dékán-oldalra és kántor-oldalra). A váltakozás másik módját az alternatim előadás kínálta: egyik verset gregorián dallamán éneklik, a másikat többszólamban, vagy az egyik verset harmonizált recitációval, a másikat polifon szerkezetű zenével (gondoljunk például a sokat emlegetett Allegri-Miserere-re). Az antifonális zsoltáréneklés ma is minden liturgikus szellemű katolikus egyházzenei gyakorlat alapformája.

Volt azonban az antifonális zsoltározás primátusának egy másik következménye is: az **önállósított zsoltár-antifóna**. A 6-7. században kialakult a mise számára egy nagyrészt zsoltárokból válogatott antifóna-repertoár. A zsoltárra támaszkodó sok elmélyült elmélkedés, hittanítás, imádkozás egy olyan gazdag keresztény értelmezést bontott ki a zsoltárokból, hogy nem volt nehéz az egész év számára megtalálni az

introitusok, offertoriumok, communiók legmegfelelőbb zsoltárszövegeit. Ha a régi zsoltározásnál a hangsúly a zsoltáron volt, s azt kiegészítette a refrén, most megfordult az arány: a kiemelt zsoltárvers vált fontossá, s a zsoltár már csak kiegészítően járult hozzá. Nem csoda, ha rövidült is, persze a szertartások változásának függvényében. Az offertoriumból és communióból a 12. századra már elhagyták a zsoltárt, az introitusból is csak egy vers és a dicsőítés maradt meg. Viszont kárpótolt a veszteségért a kiválasztott zsoltárvershez, a zsoltár nélkül maradt antifónához kapcsolódó gyönyörű, lelki ihletettséggű és szemlélődő imádkozásra hívó dallam: immár hivatásos énekesek műve, lélek-vigasztaló dallamáradás. Ha nem számítjuk a szinte kizárólag zsoltárt idéző graduále és alleluja tételeket, a tridenti misekönyv temporáléjának 331 tételéből 223 a zsoltároskönyvből veszi szövegét. Itt tehát a zsoltároskönyvnek egy új alkalmazása bontakozott ki: kiválasztott versek – anélkül, hogy a liturgia dramatikus folyamatosságából kiszakadnának – önállósítva, önálló zenei alkotásként jelennek meg, a szöveg értelmét, szinte minden szavát teljes súlyában megjelenítve és észbe-szívbe vésve. Nem véletlen, hogy a zeneszerzők, különösképpen a 16-17. század zeneszerzői számára ez a liturgikus repertoár, elsősorban a több időt engedő offertorium önálló motettikus kompozíciók ihletőjévé vált.

Több oka van annak, hogy a zsoltár ily mértékben a katolikus liturgia alapénekévé vált. „A zsoltár az egyház hangja” – mondta már Szent Ambrus, és valóban úgy tekintették, hogy Isten nem adott más ének-könyvet az Újszövetségnek sem, mint az Ószövetségnek. A zsoltár az imádkozó, tanító, elmélkedő hangot olyan egyedülállóan egyesíti, mint egyetlen más szövegtípus sem. S vajon nem kiválóan alkalmas-e egy ilyen szöveg arra, hogy énekké, de ugyanakkor ortodox tanítást hordozó énekké váljék? A zsoltároskönyv szavai népdalszerűen egyszerűek, mégis a legnagyobb teológiai és spirituális magasságokba tudnak emelni, minden lélekben visszhangot keltenek, ugyanakkor közösségi jellegűek, gyülekezet-szerűek. S végül a zsoltározás zenei formái bensőséges kapcsolatban vannak a liturgia struktúrájával. Emiatt a liturgikus értés és a zsoltárok ismerete egymástól elszakíthatatlan. Az egyházzene mindennapi kenyeré a zsoltár.

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. füzet: „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. füzet: A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. füzet: A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. füzet: A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. füzet: A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Advent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. füzet: Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. füzet: Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. füzet: További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gya „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. füzet: Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösdi utáni II. vasárnapon.

27. füzet: Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. füzet: Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cidet olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószerk. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösöd utáni IX. vasárnapon.

30. füzet: A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Azu újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság - „nekünk”? – Év végi búcsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösöd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. füzet: Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsen vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. füzet: Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etűd. – Egy erkölcsen vázlata (2) – Jegyzetek a liturgiáról: 63. „Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai.

33. füzet: Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szerartás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – Jegyzetek a liturgiáról: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai. A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg. A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.